

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ У БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ

Радул Сергей Григорьевич

кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков

Летняя академия Национального авиационного университета (г. Кропивницкий)

В статье раскрыта роль ценностных ориентаций в процессе профессиональной самореализации будущих филологов. Рассмотрены значение ценностных ориентаций как одного из важнейших показателей самоопределения и самореализации личности. Наиболее значимыми качествами в профессиональной деятельности филологов является способность к эмпатии и позитивное отношение к другим, коммуникабельность, независимость, креативность, гибкость, социальный интеллект, положительная «Я-концепция» и рефлексивность. Установлено, что ценностные ориентации влияют на профессиональную деятельность, придают ей содержательную ценность, позволяющую регулировать поведение личности и формируют способы самореализации. Определены наиболее значимые профессиональные ценностные ориентации для будущих филологов.

Ключевые слова: *личность, будущий филолог, профессиональная самореализация, профессиональные качества, ценностные ориентации.*

Отримано редакцією 04.03.2019 р.

УДК 378.147.34

DOI: 10.31376/2410-0897-2019-1-39-147-155

МЕТОДИКА ЖАНРОВОГО АНАЛІЗУ БАЛАД «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ» Й. ГЕТЕ ТА «ЛІЛЕЯ» Т. ШЕВЧЕНКА З УРАХУВАННЯМ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ

Грицак Наталія Русланівна

докторант кафедри методики викладання світової літератури

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

e-mail: grycak78@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4744-7072

У статті на прикладі балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка розглянуто методику жанрового аналізу художнього твору з урахуванням національної специфіки. Доведено, що ефективність вивчення жанрової природи художнього твору залежить від ґрунтовних теоретичних знань майбутнього вчителя-філолога. Проаналізовано національні ознаки жанру балади у німецькій та українській літературах. Зосереджено увагу на світоглядних концепціях, естетичних поглядах Й. Гете та Т. Шевченка. З'ясовано типологічні подібності і відмінності у баладах українського і німецького митців на сюжетно-композиційному, предметно-тематичному, художньо-естетичному і мовностилістичному рівнях. Показано, що у баладі «Вільшаний король» Й. Гете домінує філософський конфлікт. Баладі «Лілея» Т. Шевченка притаманно заглиблення у парадигму соціальних проблем, розкриття трагічної долі дівчини.

Ключові слова: *жанр, балада, вища школа, студент-філолог, жанровий шлях аналізу з урахуванням національної специфіки художнього твору.*

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський освітній простір і реформи у галузі освіти актуалізують проблему фахової підготовки майбутніх учителів гуманітарного профілю, зокрема вчителів зарубіжної літератури. Формування високого рівня професійних компетентностей, серед яких пріоритетним є вміння і навички кваліфікованого аналізу інонаціонального художнього твору, визначає напрям науково-методичної роботи викладача закладу вищої освіти. На заняттях з літератури студенти повною мірою опановують традиційні та новітні шляхи аналізу художнього твору: проблемно-тематичний, пообразний, композиційний, структурно-стилістичний, етнокультурний, компаративний. Утім складається ситуація, коли жанровий шлях аналізу перебуває на периферії під час вивчення художнього твору. У цьому контексті доцільно сфокусувати увагу на таких аспектах. По-перше, висвітлення жанрової природи художнього твору розкриває різноманітні зв'язки художнього твору з національно-культурним середовищем – історичні, політичні, економічні, соціокультурні тощо. По-друге, вивчення жанру художнього твору сприяє усвідомленню специфіки, тенденції, закономірності розвитку літературних явищ, увиразнює сутність «діалогу культур», розкриває процес трансформації жанрів, що приводить до появи нових жанрів, ілюструє взаємозв'язок змісту та форми художнього твору. По-третє, відкриває нові перспективи дослідження художнього твору, що дозволяє майбутнім учителям реалізувати творчі здібності та окреслити можливі варіанти індивідуального підходу до вивчення художнього твору.

Формат наших роздумів спрямовує нас до міркувань академіка Д. Наливайка. Так, знаний літературознавець акцентує увагу на питанні компаративних жанрових зіставлень, стверджуючи, що на часі

«порівняльне вивчення жанрів і стилів у національних літературах у різні періоди їхнього розвитку і в параметрах різних художніх систем, їхніх змін і трансформацій» [1, с. 37]. Видатним науковцем обґрунтовано положення, яке дозволяє нам упроваджувати у методику аналізу художнього твору жанровий шлях аналізу з урахуванням національної специфіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблемі цілеспрямованого формування і розвитку умінь і навичок аналізувати художні твори присвячені ґрунтовні праці сучасних методистів – Н. Гричаник, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, Л. Мірошниченко, А. Ситченка та інших. Студіювання цих досліджень увиразнює загальнометодичні проблеми аналізу художнього твору: пошук результативної стратегії аналізу художнього твору, яка повинна викликати зацікавленість учня / студента; утвердження наукового підходу до аналізу літературного твору; врахування ідейно-художньої своєрідності виучуваного твору, його родової та жанрової специфіки; розроблення ефективних методів, підходів, форм і прийомів аналізу художнього твору.

Доцільно зосередитись на працях, що висвітлюють питання жанрового аналізу художнього твору.

Так, певні роздуми щодо окресленого питання знаходимо в методичних студіях Ю. Бондаренка. Методист наголошує, що у практиці аналізу художнього твору здебільшого зміст і форма осмислюються у певному відриві одне від одного. На думку науковця, вирішенню проблеми сприяє впровадження в методику вивчення художнього твору концептуально-жанрового аналізу, «в основі якого лежить дослідження ролі засобів, якими володіє певний жанр, у втіленні порушених автором тем та проблем, у ціннісній семантизації та оформленні художньої картини світу» [2, с. 11]. Слушною є рекомендація Ю. Бондаренка, що впроваджувати у шкільну практику вивчення літератури концептуально-жанровий аналіз необхідно у 5–6 класах, адже процес засвоєння учнями генологічних теоретико-літературних знань та формування вмій і навичок їх використовувати реалізується поступово.

У контексті нашої розвідки особливо важливою є монографія Н. Романишиної «Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення». Справедливим є твердження Н. Романишиної, що важливою складовою професійних знань і вмій майбутніх учителів-філологів є вміння здійснювати жанровий аналіз художнього твору. Саме тому автор стверджує, що варто розкривати можливості жанрового шляху аналізу.

Доцільно зосередитись ще на одному вагомому аспекті дослідження Н. Романишиної. Мова йде про параграф «Пошук спільностей та відмінностей у жанрових утвореннях за типологічним принципом», у якому авторка слушно констатує, що «якщо навчити студентів використовувати метод типології, аналізуючи твори малих жанрів українських письменників певного історико-літературного періоду, вони зможуть визначати спільні та диференційні структурні й функціональні ознаки в оповіданнях, новелах, картинах ..., їх жанрових модифікаціях, розширюючи уявлення про стійкі (константність), повторювані (репродуктивність) та еволюційно змінні (лабільність) атрибути жанру» [3, с. 65]. Як бачимо, Н.В. Романишина накреслює перспективу пошуку ефективних шляхів аналізу художнього твору.

Отже, огляд науково-методичних джерел засвідчує, що застосування жанрового шляху аналізу художнього твору у фаховій підготовці майбутніх учителів-філологів є доцільним. Водночас назріла потреба у створенні цілісної методичної системи жанрового шляху аналізу з урахуванням національної специфіки художнього твору для майбутніх учителів-філологів.

Мета статті – на прикладі балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка навчити студентів-філологів аналізувати їх жанрову природу з урахуванням національної специфіки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз жанрової специфіки художнього твору передбачає визначення типологічних ознак жанру. Водночас наголошуємо студентам, що виокремлення структурних ознак жанру та їх характеристика – це перший етап роботи з художнім текстом, який дозволяє усвідомити національні компоненти жанрової моделі, розкрити особливості функціонування жанру в національній літературі, увиразнити національну літературну традицію. Крім цього, на початковому етапі майбутні вчителі вчать розпізнавати і визначати домінуючі структурні елементи жанру, зіставляти їх з іншими жанровими моделями. Подібний формат роботи, по-перше, сприяє формуванню в студентів жанрової грамотності, по-друге, закладає теоретичне підґрунтя для розуміння сутності літературних явищ. Важливим є наголос, що жанровий аналіз художнього твору – це не перелік типологічних жанрових ознак, це основа для глибокого пізнання (осмислення) авторської позиції, проблематики, багатозаровості художнього тексту через формальні та змістові особливості твору.

Отже, жанровий шлях аналізу з урахуванням національної специфіки художнього твору – це складний процес через дослідження жанрової природи твору, тлумачення та оцінювання його в цілому, що передбачає знаходження загальних усталених типологічних ознак літературного тексту і виявлення його

оригінальних авторських національних рис, з метою пізнання іншої літератури (культури), осягнення (утвердження) самобутності національної літератури, створення власної інтерпретації інокультурного твору.

Проілюструємо орієнтовний варіант жанрового аналізу балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка з урахуванням національної специфіки.

Перший крок. Студенти розкривають особливості жанру балади, специфіку сюжетобудови, функції художньої деталі, зв'язок з народною традицією, фантастичне та реалістичне начала, тобто виокремлюють ті типологічні ознаки, що загалом притаманні цьому жанру.

Теоретичну основу осмислення балади як жанру складають такі ґрунтовні дослідження українських літературознавців: Г. Нудьги «Українська балада» (1970); О. Дея «Українська народна балада» (1986); О. Єременко «Українська балада XIX століття» (2002); Л. Петрухіної «Слов'янська балада епохи романтизму: генеза і проблема жанру» (2005); Н. Копистянської «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» (2005); Л. Мацевко «Літературна балада: до уроків компаративного аналізу» (2005) та інших.

Однією із головних проблем у літературознавстві (на цьому аспекті обов'язково треба сфокусувати увагу студентів!) є визначення жанру балади. Складність вираження і відсутність єдиного (уніфікованого) визначення обумовлена існуванням у літературі та фольклорі подібних жанрів, які називаються баладами. Для прикладу порівняємо тлумачення жанру балади в працях українських учених. О. Дей тлумачить баладу «як сукупність епічних пісенних творів розгорненої гостро драматичної і трагічної сюжетності, що реалістично художньо узагальнюють виняткові, незвичайні до екстремальності та сенсаційності за своєю внутрішньою конфліктністю життєві події, вчинки та фатальні збіги обставин в особистій, сімейній і громадській сферах, освітлюючи все це з позиції традиційної родинно-побутової моралі, переважно від протилежного стверджуючи та відстоюючи її принципи, чим обумовлені психологічна напруженість сприйняття балад і їх виховна та дидактична дійовість» [4, с. 13]. О. Єременко стверджує, що «балада – це суміжна змістоформа, утворена на межі лірики та епосу. Вона характеризується такими стійкими ознаками, як сюжетність, фабульність, наявність елементів фантастики, фатальний збіг обставин та лаконічність викладу» [5, с. 11].

Отже, попри відсутність загальноприйнятого визначення жанру балади, студенти можуть виокремити такі типологічні ознаки цього жанру: ліро-епічний характер, неординарна подія, динамізм, фантастичні елементи, новелістична будова, однолінійний сюжет, невелика кількість персонажів, автор не демонструє свого ставлення до подій і вчинків, драматичне напруження, яке доволі часто набуває трагічного характеру. У баладі відсутні розлогі описові характеристики, натомість риси характеру персонажів розкриваються у драматично напружених діалогах. Здебільшого показано лише один епізод, а дія, що відбувалась до нього, не є важливою та принциповою. З'ясовуючи характерні риси жанру балади, доцільно зіставити цей жанр із легендою, романсом, поемою (студенти заповнюють відповідні таблиці).

Для нас принциповою є позиція фасилітативного підходу до організації навчально-пізнавальної діяльності. Тому робимо акцент на розвитку творчих здібностей студента, на можливості самореалізації, на формуванні критичного мислення, на створенні атмосфери особистісного професійного зростання студента. Лише за таких умов «студент-споглядач» набуває статусу «студента-диспутанта». Крім того, варто враховувати психофізіологічні якості сучасного студента: невміння довготривалої концентрації на одному предметі; надання переваги електронним інформаційним ресурсам; стрімке візуальне сприйняття інформації; фрагментарність, непослідовність, алогічність мислення, що породжує так зване кліпове мислення. Відповідно, ефективним прийомом є створення інформативних плакатів, рекламних роликів, літературних пазлів, он-лайн-кросвордів тощо. Наприклад:

1. Уявіть собі, що Ви рекламний агент, Вам потрібно продати книгу балад німецького та українського авторів. На яких аспектах (ознаках, деталях тощо) Ви акцентуєте увагу потенційних покупців? Підготуйте рекламний ролик.

2. Розробіть літературний пазл «Жанр балади в українській літературі», «Жанр балади в німецькій літературі», «Жанр балади у слов'янській літературі».

3. Створіть макет кіноафіші за баладами «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка.

Продуктивним прийомом також є постановка проблемних запитань. Наприклад: У чому Ви вбачаєте унікальність жанру балади? Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що балада – це ліро-епічна пісня? Як Ви розумієте висловлювання Й. Гете, що балада – це «живе праййце» поезії?

Другий крок. Завдання, яке ставимо перед студентами, – розкрити специфіку національно-історичного контексту створення художнього твору, зокрема визначити особливості функціонування жанру балади в німецькій і українській літературах; виявити національно-історичні причини написання балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка; виразити місце цих балад у літературному світовому просторі. Наша мета – продемонструвати студентам, що жанр художнього твору «глибоко національний»,

адже він змінюється, інтерпретується, модифікується під впливом національної картини світу, менталітету, традицій, звичаїв, побуту, географічних умов народу, культурних символів, національних еталонів і стереотипів, національної літературної традиції тощо.

Так, з'ясовуємо, що балада була провідним жанром у першій половині XIX століття. Наголошуємо, що доба романтизму позначається пробудженням національної самосвідомості, зверненням до минулого, осягненням глибин народного життя, його ідеалізацією. Розвиток жанру балади пов'язаний із суспільним підйомом, прагненням до ідеалу, актуалізацією емоційного начала. Саме через символи та образи балади розкриваються загальнолюдські цінності – вірність, совість, відвага, патріотизм, мужність, справедливість. Правомірним є твердження В. Семаньківа, що «балада є за внутрішньою суттю «німецьким» жанром і відповідає світовідчуттю німецької нації. Адже буття сприймається німецьким духом не як безтурботне дозрівання в безпеці й безперешкодний рух вперед за власним планом, а як таке, що сповнене постійної небезпеки й боротьби із силами фатуму» [6, с. 86]. Звернемо увагу й на національну особливість німецької літературної балади: мова йде передусім про наявність оповідних елементів, яким притаманні експресивність і драматизм.

Українська літературна балада має органічний зв'язок з народнопісенною творчістю, усними переказами, легендами, піснями, фольклорними традиціями і народно-патріотичними ідеалами. Як наслідок, фінал балад – смерть героя або його перевтілення у рослину чи міфічну істоту. Акцентуємо увагу студентів на ще одній національній особливості української балади: домінування ліричного начала. Без сумніву, що вершиною баладного жанру є балади Т. Шевченка, які по праву є шедеврами української та світової літератури.

Для успішної реалізації поставлених завдань рекомендуємо студентам ознайомитися з ґрунтовною розвідкою І. Приліпко «Ідейно-естетична суголосність у парадигмі романтизму: Тарас Шевченко і Йоганн Вольфганг Гете». Літературознавець, з'ясовуючи спільні та відмінні риси романтичного типу творчості Т. Шевченка і Й. Гете, аргументовано доводить, що «ідейно-естетична суголосність виразно простежується в аспекті звернення до історіософських мотивів, народної творчості, у контексті героїзації минулого, поетизації внутрішніх почуттів, концептів свободи, творчості» [7, с. 152].

Аналіз жанрової природи балади з урахуванням національних особливостей передбачає знання студентами пріоритетних ознак творчої манери митців. Так, І. Приліпко стверджує, що у творчості Й. Гете домінували «народнопоетичні мотиви, філософська заглибленість у чуттєвий світ людини, емоційність, мотив єднання людини й природи, легендарно-фантастичні сюжети, концепти свободи, бунтарства». Вагомим є наголос І. Приліпко, що Т. Шевченко філософський аспект співвідношення людини й світу інтерпретував «крізь призму соціальних та національних проблем». Саме тому в українського поета актуалізуються соціально-побутові проблеми, питання національної самосвідомості народу та образ України.

Особливого значення набувають міркування І. Приліпко про художні можливості жанру балади у творчому доробку Т. Шевченка і Й. Гете. Читаємо: «У Т. Шевченка важливе значення мають соціально-побутові чинники («Лілея», «Русалка», «Тополя»), то Й. Гете, як й інші німецькі романтики, акцентував на містичному змісті, тривожно-таємничому настрої («Шукач скарбів», «Коринфська наречена», «Вільшаний король», «Бог і баядера»»).

Отже, балада у німецькій і українській літературах має виразні національні ознаки, адже у цьому жанрі віддзеркалюються світоглядні концепції українського та німецького народів, їхні уявлення, національний колорит, стереотипи і моделі поведінки. У німецькій баладі домінують внутрішньо-психологічні, філософські конфлікти, містично-міфологічні мотиви, вирішення проблеми співвідношення розуму і почуття. Натомість для української балади притаманно заглиблення у парадигму соціальних проблем, розкриття трагічної долі народу, осмислення питання братолюбства, волі, патріотизму, честі, справедливості.

Узагальнити теоретичний матеріал й історико-культурний контекст балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка студенти можуть, заповнюючи таблицю «Читацька візія» (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнююча таблиця «Читацька візія»

Жанр балади	Я це знаю	Цей матеріал цікавий	Ці факти мені не відомі	Думав (ла) по-іншому	Ці типологічні ознаки домінують
Німецька балада					
Українська балада					

Ефективним прийомом на цьому етапі є також написання, наприклад, історико-літературного коментаря до художніх творів.

Третій крок. Аналіз жанрової форми балад з урахуванням національної специфіки. На цьому етапі

рекомендуємо студентам простежити типологічні сходження і окреслити послідовно відмінності на сюжетно-композиційному, предметно-тематичному, художньо-естетичному і мовностилістичному рівнях. Запропонований орієнтовний варіант аналізу жанрової природи художнього твору, на нашу думку, сприяє формуванню цілісного погляду на художній твір, надає можливість увиразнити національну особливість кожного твору та розкрити входження конкретного національного художнього твору у світовий літературний процес.

Балада «Вільшаний король» була написана Й. Гете у 1782 р. (Веймарський період). У баладі чітко простежується поява нової тематики, адже поет починає розмірковувати про таємниче, неосяжне розумом, стихію пристрастей, про співвідношення раціонального та ірраціонального. Автор використовує сюжетну основу данської легенди про короля ельфів, що переклав Йоганн Готфрід Гердер. У цьому варіанті Олуф зустрічає у нічному лісі дочку лісового царя, яка насилає на нього смертельну хворобу. О. Смольницька, досліджуючи питання скандинавських першоджерел балади «Вільшаний король» Й. Гете, зазначає, що «у строфі, де Олуф пояснює матері про дочку лісового царя, Гердер пише «Erlenkönigs», тобто «вільшаного короля». Це помилка перекладу через омонімію, бо данською *ellerkonge* означає «король ельфів». Чи знав Гете про цю помилку? Можливо, геніальний поет-романтик хотів використати народні забобони про вільху та вербу: ці дерева ростуть на болоті, у покинутих місцях і пов'язуються в уяві зі злими духами» [8, с. 145].

За сюжетом «Вільшаного короля» батько та його син повертаються додому вночі через темний ліс. Вільшаний король звертається до хлопчика і починає вмовляти його поїхати із ним, пропонуючи прекрасні квіти і золоте вбрання. Тричі зваблює маленького хлопчика Вільшаний король, тричі батько намагається заспокоїти свою дитину. Балада завершується, за характерними типологічними ознаками цього жанру, смертю хлопчика. За своєю суттю ця балада нагадує драматичний твір, у якому на перший план виходять діалоги між батьком і сином, що є характерною жанротворчою рисою цієї балади. «— Чому тремтиш ти, мій сину, щомить? // — Король вільшаний он там стоїть! // Він у короні, хвостатий пан! // — То, сину, вранішній туман!».

Натомість сюжет балади «Лілея» — це сповідь-монолог дівчини, яка перетворилася на квітку. Підґрунтям балади є також фольклорний мотив, зокрема переродження людини у рослину. Народнопісенна основа дозволяла поетові художньо змалювати українську дійсність, відобразити соціальну несправедливість, що загалом відповідало авторській концепції Т. Шевченка. Саме болісні спогади про минуле, про попереднє людське життя відіграють сюжетотвірну функцію, адже вони рухають дію. «Я була дитина, // Я гралася, забавлялась, // А вона все в'яла // Та нашого злого пана // Кляла-проклинала». Обов'язковим елементом у структурі жанру балади є фінальна сцена смерті (як, наприклад у «Вільшаному королі»). З'ясуємо зі студентами, що у баладі «Лілея» дещо змінена чіткість структури, адже вже у початкових строфах балади перед читачем постає дівчина, яка переродилася у квітку. За структурою балади епізод метаморфози юної дівчини у чарівну квітку мав би бути кульмінаційним. На нашу думку, доцільно на цьому аспекті зосередити увагу студентів і поставити питання: чому Т. Шевченко обирає власне таку композицію і використовує обрамлення-розмову Лілеї та Королевого Цвіту? Відповідь на поставлене запитання увиразнює авторські ознаки і національну своєрідність балади «Лілея». Так, читач не акцентує свою увагу на магічних діях, що сприяли переродженню дівчини, проте він максимально зосереджений на трагічній долі дівчини, на стражданнях її матері, на спалахах гніву оточуючих дівчину людей. Обрана поетом структура балади дозволяє змодельовати світ, у якому панує людська жорстокість, лють, зневага, насильство і несправедливість: «Тільки мої довгі коси // Остригли, накрили // Острижену ганчіркою. // Та ще й реготались. // Жиди навіть нечистії // На мене плювали». Прикметно, що Т. Шевченко через спогади Лілеї репрезентує деталі української реальності: «нашого злого пана», «у білих палатах», «під тином», «в хату». Так, елементи українського буття викликають у читача співчуття, змушують його замислитися над картинами української дійсності, зазирнути углиб свого ества та дати відповіді на одвічне питання: чому Людина коїть зло?

Студенти узагальнюють, що зображення соціальних проблем зумовило й специфіку структури балади (загостреність соціального конфлікту, ліризм, символіка, діалогова форма викладу). До важливих жанротворчих ознак балади студенти відносять:

— винятково загострений внутрішній драматизм, що насамперед виявляється у риторичних запитаннях Лілеї до Королевого Цвіту: «За що мене, як росла я, // Люде не любили? // За що мене, як виросла, // Молодую вбили?»; «Скажи ж мені, мій братику, // Королевий Цвіте: // Нащо мене бог поставив // Цвітом на сім світі?»;

— відсутність повторюваних частин;

— опозиція «дівчина — квітка — люди»;

— наявність мотиву посередництва між реальним і фантастичними світами через образ Лілеї.

Отже, аналіз «плану структури» продемонстрував студентам, що зовнішня сюжетно-композиційна канва балад збережена, але акценти зміщено: у «Вільшаному королі» у бік філософських роздумів, у «Лілеї»

– соціальних. Формальна структура жанру балади лише фон, на якому митці розкривають закони людського буття. Функціонування комплексу формальних типологічних ознак балади спрямовані на розкриття авторської концепції.

Детальний аналіз художніх текстів на предметно-тематичному рівні допомагає студентам увиразнити жанрову своєрідність балад.

У баладі «Вільшаний король» Й. Гете три дійові особи – батько хлопчика, хлопчик і Вільшаний король. Батько хлопчика постає у творі сильним, мужнім, упевненим, поміркованим, урівноваженим і люблячим, щосили він намагається заспокоїти свого сина: «Годі, маля, заспокойся, маля! // То вітер колише в гаю гілля!»; «Не бійся, мій синку! Повір мені: // То верби сивіють в даліні!». У баладі він є уособленням раціонального начала, хоча в останніх строфах він теж відчуває страх: «Батькові страшно, батько спішить». Проте страхи хлопчика не зникають, а з кожною миттю стають усе реальнішими. Хлопчик занепокоєний, що його батько не чує голосу лісового царя, не бачить танок його дочок, тому так настирно просить батька розвіяти його тривоги. Нічні звуки, що слугують декорацією жахливих і таємничих подій, по-перше, відтінюють межу реального та фантастичного світів, по-друге, відбивають суб'єктивні переживання дитини. Мета Й. Гете – викликати подив, тривогу, навіть шок у читача: як (чому?) батько не бачить?

Головною жанротвірною ознакою є поступове зростання драматичного напруження, адже з кожним рядком балади хвилювання читача та його емоційне сприйняття подій посилюється: Чи вдасться хлопчику позбутися страшних видінь? Чи встигне батько доїхати додому? Чи Вільшаний король полишить надію забрати зі собою дитину? Особистий викладацький досвід засвідчує, що ефект драматичного напруження найбільш яскраво відчутно, якщо цю балади повільно (за потребою кілька разів!) прочитати вголос в аудиторії.

Продуктивним, на наш погляд, є ознайомлення студентів із висловлюванням Л. Водяної, що у баладі «Вільшаний король» Й. Гете «світ розуму виявляється безсилим перед світом почуттів і уявою – причиною загибелі дитини в баладі є її страх перед таємничим». Така позиція дослідника спрямовує студентів до дискусії та активного обговорення морально-філософських питань. Висновок робимо наступний: Й. Гете, окрім реального і фантастично-міфологічного планів, додав у баладу й морально-філософський план, адже німецький мислитель намагається вирішити проблему, що була прерогативою для філософів-просвітителів, зокрема співвідношення розуму і почуттів.

Натомість у баладі «Лілея» Т. Шевченка причиною смерті юної дівчини стають суспільні обставини: мати помирає від усвідомлення того, що вона покритка, батько-пан, поїхавши далеко, забуває про свою дитину, прості люди не приймають дівчинки-байстрюка. «Я була дитина, // Я гралася, забавлялась, // А вона все в'яла // Та нашого злого пана // Кляла-проклінала. // Та й умерла...».

Власне мотив смерті за гріхи батька-пана стає домінатним у баладі: «Я не знала, що байстрия я, // Що його дитина. // Пан поїхав десь далеко, // А мене покинув. // І прокляли його люде, // Будинок спалили... // А мене, не знаю за що, // Убити – не вбили». Як бачимо, загальна тональність «Лілеї» – відчуття трагізму, душевного напруження за долю дівчини. Акцентуємо увагу студентів, що емоційне напруження балади з кожним рядком посилюється, оскільки читач усвідомлює: конфлікт особистості та навколишнього світу залишається невирішеним. Т. Шевченко використовує прийом метаморфози, що був характерний для народнопісенних творів, але оновлює його соціальною тематикою.

Ефективним прийомом діалогічного спілкування студентів із художнім текстом є постановка проблемних запитань. Особливого значення набувають запитання, які вимагають від студентів знання сучасних літературно-критичних студій, творчого доробку митця, його естетичних переконань і світоглядних позицій. У цьому контексті зачитуємо студентам цитату, де П. Куліш розмірковує про чинники політично-національного мислення Т. Шевченка: «Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою, і співану народну річ обернув на живопис того, що було і що єсть на Вкраїні. Його устами увесь наш народ заспівав про свою долю» [9, с. 258]. Пропонуємо студентам проаналізувати висловлювання П. Куліш у контексті зображуваного конфлікту балади «Лілея».

Зіставлення балад на художньо-естетичному і мовностилістичному рівнях ще більше увиразнює їх національну особливість. Звертаємо увагу студентів на використання у творах символів, що характерні для української та німецької літератур. При цьому акцентуємо, що слова-символи для будь-якого народу є вагомим фактором творення національної картини світу, оскільки є відображенням уявлень, традицій, побуту, стереотипів того чи іншого народу.

Аналізуючи баладу «Вільшаний король» на окреслених рівнях, передусім доцільно зосередитись на топісі ліс, який є одним із поширених у романтичних баладах. Переважно образ лісу асоціюється з «чужим», «ворожим», «непривітним», «таємничим» місцем перебування потойбічних сил (ця ознака збережена й у баладі). Крім того, у «Вільшаному королі» ліс – це своєрідна межа, що розділяє територію

лісового царя і територію, де живуть прості люди. Тому батько так поспішав залишити царство володаря лісу, шукаючи порятунку у рідній домівці. Порівняно з баладою «Лілея» балада «Вільшаний король» динамічна, у кожному слові відчувається наростаючий темп, що, зрештою, переходить у шалену їзду. Прискорений ритм досягається не лише повторювальними звертаннями хлопчика «Мій тату, мій тату, яке страшно!», «Мій тату, мій тату, туди подивись!», «Мій тату, мій тату, він нас догнав!», а й нагромадженням сонорних звуків «Годі, маля, заспокойся, маля! // То вітер колише в гаю гілля!», асонансними перехрещеннями «Дочки мої у танку в цей час, // Дочки мої тебе прийдуть стрічать, // Вітати, співати, тебе колихати!». Попри те, що батько не бачить і не чує Вільшаного короля, але інтуїтивно він має бажання якомога швидше покинути межі неприязного лісу.

Утім у баладі топос ліс варто розглядати й у поєднанні з топосом болото, над яким підіймається «вранішній» туман, оскільки мова йде про короля ельфів, а ельфи жили на болотах. Найменування «Вільшаний» походить від слова «вільха». Отже, зосереджуємо увагу студентів на смислового навантаженні цього слова. Пам'ятаємо, що вільха (низинне дерево) росте біля води, на вологому ґрунті. У баладі є символом поєднання в одне ціле води і землі, що зумовлює розглядати образ Вільшаного короля як володаря води, землі, рослин, дерев, тварин, а, відповідно, й людей. Це важлива естетична функція найменування, адже концентрує увагу читача на філософських ідеях автора.

Пропонуємо студентам назвати також інші символи балади та заповнити таблицю (табл. 2).

Таблиця 2

Символи балади

Символ	Загальнокультурне значення	Авторська інтерпретація	Художня функція у баладі
Ніч			
Вітер			
Туман			
Верба			

Цікавою є думка О. Смольницької щодо голосу, слів, яким Вільшаний король заманує хлопчика: «Голос Вільшаного короля у Гете – гіпнотичний, обіцянки нагадують танок ельфів: «Дочки мої у танку в цей час, / Дочки мої тебе прийдуть стрічать, / Вітати, співати, тебе колихати». Ці танці, співи, уколисування – у потойбічному світі й тому нагадують здійснення обряду над мертвим, отже, у Гете зашифрована впізнавана ритуальність». Отже, спостерігаємо у баладі яскраво виражені національні ознаки.

У баладі «Лілея» змальовано ритуал розплітання, врізання дівочих кіс та вдягання хустки. У народних піснях у весільному обряді брат (або мати, дружка, батько, староста) нареченої розплітали косу, знімаючи стрічки, прикраси та інші аксесуари, які носили лише дівчата. Обряд розплітання коси означав втрату дівочтва, безповоротність переходу зі статусу дівчини до статусу жінки. За народними традиціями, жіноче волосся наділене великою магичною силою, саме тому його обов'язково необхідно накривати. Крім того, головний убір був ще й показником соціального стану людини, яка його носить. У баладі дівчині не просто обрізають волосся до шлюбу (натяк на втрату цнотливості в її матері), але й накривають голову «ганчіркою», підкреслюючи соціальний статус дівчини-байстрюка.

Вивчаючи національну специфіку балади на окреслених рівнях, доцільно сфокусувати увагу на символах, що використовує український геній, зокрема символи Лілеї. Так, А. Самадова зазначає, що «це передусім символ цноти, добродетності, радості, чистоти й краси, а також вишуканості й багатства. Головним джерелом для таких асоціацій є Біблія» [10, с. 100]. У художньому творі Лілея є втіленням неяскравої, тендітної, чистої, але тонкої краси. Ставимо перед студентами запитання: чи життя дівчини (Лілеї) після смерті спокійніше та щасливіше? У своїх відповідях майбутні вчителі наголошують, що перша читацька реакція – життя дівчини-квітки прямо протилежні минулому життю, адже біля неї знаходиться коханий Королевий Цвіт, який щиро співчуває дівчині, через своє серце пропускає її біль та страждання: «Схилив свою головоньку // Червоно-рожеву // На білес пониклеє // Личенько Лілеї». Утім ця перша реакція зникає, коли «вчитуєшся» у текст, осмислюєш авторську позицію, осягаєш глибинність кожного слова, розкриваєш багатшаровість художнього тексту: виявляється, емоційне переживання Лілеї продовжується й в іншому житті: «Зимою люде... боже мій! // В хату не пустили. // А весною, мов на диво, // На мене дивились». Ймовірно, безпосередньо читачам адресоване питання філософського гатунку: «Нащо мене бог поставив // Цвітом на сім світі? // Щоб людей я веселила, // Тих самих, що вбили // Мене й матір?».

Варто звернути увагу студентів й на звукопис балади, адже візуалізація образу Лілеї відбувається також на слуховому (звуковому) рівні. У цьому контексті покажемо рядок: «І заплакала Лілея, // А Цвіт королевий // Схилив свою головоньку // Червоно-рожеву // На білес пониклеє // Личенько Лілеї». Поєднання

голосних «о» (10 разів), «а» (6 разів), «і» (5 разів) з приголосним «л» (12 разів) передають повільність, неквапливість, розміркованість розмови Лілеї з Королевим Цвітом, а також відтворюють бажання людини бути вільною, прагнення бути щасливою і мати право на власний вибір. Додаткового смислового значення набуває форма слів «білеє пониклеє», що тяжіє до народної традиції та є засобом ретардації.

Аналіз художньо-естетичного і мовностилістичного рівнів дозволив студентам резюмувати: Лілея – узагальнювальний образ, прикметною ознакою якого є боротьба за правду, гідність і справедливість. Це образ, який утілює людську красу, чистоту думок, добродієність, мудрість і любов до ближнього.

Висновки. Аналіз жанрової природи балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка з урахуванням національної специфіки показав тяжіння митців до національних корінь, народнопісенних традицій, символів і стереотипів. У баладі Й. Гете національна ознака ґрунтується на народнопоетичних мотивах, філософській заглибленості у внутрішній світ людини, роздумах про співвідношення розуму і почуттів. Визначальною особливістю балади Т. Шевченка є осмислення трагічної долі українського народу, актуалізація соціальних проблем, увиразнення концепту свободи, братолюбства та справедливості. Ефективність вивчення жанрової природи художнього твору з урахуванням національної специфіки передбачає знання студентами типологічних ознак жанру балади, національно-історичного контексту створення балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка, світоглядних концепцій, естетичних поглядів письменників.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у розробленні орієнтовних схем аналізу малих жанрів з урахуванням національної специфіки для майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Список використаної літератури

1. Наливайко Д. С. Літературна компаративістика вчора і сьогодні (передмова). *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Антологія. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 5–42.
2. Бондаренко Ю. І. Концептуально-образний аналіз літературного твору в школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 11. С. 11–14.
3. Романишина Н. В. Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення: монографія. Рівне: ТЗОВ «Принт Хауз», 2013. 576 с.
4. Дей О. І. Українська народна балада. К.: Наук, думка, 1986. 263 с.
5. Єременко О. Р. Українська балада XIX століття (історія жанру): автореф. дис. ... канд. філ. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2002. 18 с.
6. Семаньків В. В. Генезис німецької літературної балади в контексті соціально-історичних умов кінця XVIII – початку XIX століття. *Питання літературознавства*. 2005. Вип. 13. С. 82–87.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2005_13_13 (дата звернення: 5.02.2019).
7. Приліпко І. Л. Ідейно-естетична суголосність у парадигмі романтизму: Тараса Шевченка і Йогана Вольфганга Гете. *Літературознавчі студії*. 2017. Вип. 1 (2). С. 142–153. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1(2)_18) (дата звернення: 5.02.2019)
8. Смольницька О. О. «Вільшаний король» Й.-В. Гете і скандинавське першоджерело балади в українських перекладах: неокласична тяглість (Максим Рильський – Ігор Качуровський – нова генерація). *Молодий вчений*. 2017. № 8. С. 144–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_8_36. (дата звернення: 5.02.2019).
9. Куліш П. Листи з хутора. Лист III. Чого стоїть Шевченко як поет народний. К.: Дніпро, 1989. Т. 2. С. 256–262.
10. Самадова А. Символічна семантика назв квітів в українській і польській мовах (на матеріалі народних пісень). *Етнос і культура: часопис Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника*: зб. наук.-теорет. ст. Гуманітарні науки. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника», 2014. № 10/11. С. 97–103.

METHODS OF GENRE ANALYSIS OF THE BALLADS «ERLKÖNIG» BY J. GOETHE AND «THE LILY» BY T. SHEVCHENKO BASED ON THE NATIONAL SPECIFICS

Hrytsak Natalia

doctoral Candidate of the department of methodology of world literature education
National Pedagogical Dragomanov University

Introduction. The entry of Ukraine into the European educational space and reforms in education raises the problem of the professional training of the humanitarian profile of world literature would-be teachers, in particular. The formation of a high level of professional competences, among which the skills and abilities of skilled fictional work analysis of the world literature are the priority, determines the direction of scientific and methodological work of a higher education establishment lecturer.

The purpose of our work is to teach students-philologists to do genre analysis focusing on national specificity based on the ballads of J. Goethe "Erkönig" and Taras Shevchenko "The Lily".

Methods. Biographical, typological and methods of synchronous-diachronic study, integral-systematic analysis of the ideological and artistic structure of works from perspective of their genre poetics are used in this article.

Results. *The coverage of the genre nature of the fiction reveals various connections of the fictional works with the national and cultural environment - historical, political, economic, socio-cultural, and others, etc. Mastering of fiction genre analysis gives the opportunity to realize the peculiarities, tendencies, conformity with the development of literary phenomena identifies the essence of the "dialogue of cultures", reveals the process of genre transformation, which leads to the emergence of new genres, illustrates the relationship between the content and the form of fictional work; teaches to distinguish between common and distinctive features, to recognize the facts of borrowing and imitation, to draw parallels and to find analogies.*

Originality. *The study of genre specificity gives new perspectives of the study of fiction that allows would-be teachers to realize creative abilities and define the possibility for an individual approach in studying work of fiction.*

Conclusion. *Effectiveness of genre way of analysis taking into consideration national peculiarities of fictional work depends on well-grounded theoretic and methodological knowledge of future teacher of foreign literature.*

Key words: *genre; ballad, high school; student-philologist; genre way of analysis taking into consideration national peculiarities of fictional work.*

References

1. Nalyvajko, D.S. (2009). Literaturna komparatyvistyka vchora i sjoghodni (peredmova) // Suchasna literaturna komparatyvistyka: strateghiji i metody. Antologhija. Kyiv: VD «Kyjevo-Moghyljansjka akademija» [in Ukrainian].
2. Bondarenko, Ju.I. (2011). Konceptualjno-obraznyj analiz literaturnogho tvoru v shkoli. Ukrajsnjka literatura v zaghaljnoosvitnij shkoli, 11, 11–14 [in Ukrainian].
3. Romanyshyna, N.V. (2013). Ukrai'ns'ka hudozhnja mala proza: teoretyko-metodychni aspekty vyvchennja: monografija [Ukrainian short fiction: theoretical and methodological aspects of the studyng: monograph]. Rivne: TzOV «Prynt Hauz» [in Ukrainian].
4. Dej, O.I. (1986). Ukrajsnjka narodna balada. Kyiv: Nauk, dumka [in Ukrainian].
5. Jeremenko, O.R. (2002). Ukrajsnjka balada KhIKh stolittja (istorija zhanru): avtoref. dys. na zdobuttja kand. fil. nauk: spec.10.01.01 «Ukrajsnjka literatura». Kyiv [in Ukrainian].
6. Semanjkyv, V.V. (2005). Ghenezys nimecjkoi literaturnoi balady v konteksti socialjno-istorychnykh umov kincja XVIII – pochatku XIX stolittja. Pytannja literaturoznavstva, 13, 82–87 [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2005_13_13.
7. Prylipko, I.L. (2017). Idejno-estetychna sugholosnistj u paradyghmi romantyzmu: Tarasa Shevchenka i Joghana Voljfgghangha Gete. Literaturoznavchi studiji, 1(2), 142–153 [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1(2)_18).
8. Smoljnyckja, O.O. (2017). «Viljshanyj korolj» J.-V. Gete i skandinavsjke pershodzherelo balady v ukrajinsjkykh perekkladakh: neoklasychna tjaghlistj (Maksym Ryljsjkyj – Ighor Kachurovsjkyj – nova gheneracija). Molodyj vchenyj, 8, 144–150 [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_8_36
9. Kulish, P. (1989). Lysty z khutora. Lyst III. Chogho stojitj Shevchenko jako poet narodnyj. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
10. Samadova, A. (2014). Symvolichna semantyka nazv kvitiv v ukrajinsjkij i poljsjkij movakh (na materiali narodnykh pisenj). Etnos i kuljtura: chasopys Prykarpat. nac. un-tu im. Vasylja Stefanyka: zb. nauk.-teoret. st. Ghumanitarni nauky. Ivano-Frankivsjk: DVNZ «Prykarpat. nac. un-tu im. Vasylja Stefanyka», 10/11, 97–103 [in Ukrainian].

МЕТОДИКА ЖАНРОВОГО АНАЛИЗА БАЛЛАД «ЛЕСНОЙ КОРОЛЬ» И. ГЕТЕ И «ЛИЛЕЯ» Т. ШЕВЧЕНКО С УЧЕТОМ НАЦИОНАЛЬНОЙ СПЕЦИФИКИ

Грицак Наталия Руслановна

докторант кафедры методики преподавания зарубежной литературы
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

В статье на примере баллады «Лесной король» (в переводе В. Жуковского – «Лесной царь») и баллады «Лилея» Т. Шевченко рассмотрена методика жанрового анализа художественного произведения с учетом национальной специфики. Доказано, что эффективность изучения жанровой природы художественного текста предусматривает глубокие теоретические знания будущего учителя-филолога. Проанализированы национальные признаки жанра баллады в немецкой и украинской литературах. Обращено внимание на мировоззренческие концепции, эстетические взгляды И. Гете и Т. Шевченко. Выявлены типологические общие и отличительные черты в балладах украинского и немецкого поэтов на сюжетно-композиционном, предметно-тематическом, художественно-эстетическом и стилистическом уровнях. Показано, что в балладе «Лесной король» И. Гете доминирует философский конфликт. Для баллады «Лилея» Т. Шевченко характерна концентрация внимания на социальных проблемах, раскрытии трагической судьбы девушки.

Ключевые слова: жанр, баллада, высшая школа, студент-филолог, жанровый путь анализа с учетом национальной специфики художественного произведения.

Отримано редакцією 13.02.2019 р.